

Oponentský posudek na rigorózní práci Matěje Stropnického
Myslet socialismus bez tanků. Diskursivní analýza pojetí a úlohy svobody slova
v různých interpretacích československého roku 1968

Práce se zabývá fenoménem svobody slova v československých médiích (především tištěných) v roce 1968. Sleduje různost postojů k této klíčové otázce reformních změn, podává typologii postojů a zabývá se odlišnou motivací jak v táboře těch, kdo svobody slova využívali a prostor pro ni rozšiřovali, tak také v táboře těch, kdo se ji snažili v různém rozsahu omezovat.

Autor prokazuje dnes tak vzácnou schopnost reflektovat svůj vlastní postup a přehodnocovat svůj dřívější pohled v závislosti na nových informacích. Typologie pěti zásadních postojů zaujímaných vůči svobodě slova, kterou nastiňuje, je přehledná, umožňuje dobře se orientovat v záplavě prezentovaných názorů a stanovisek. Jednotlivé typy dokáží navíc sledovat vývoj postojů v čase a reakce na vzrůstající vnitřní, ale především vnější politické tlaky.

Vypracovaná typologie dokáže rovněž uvést do vzájemných souvislostí různé tehdejší názorové proudy: Stanovisko konzervativců (typ č.1) je nutno číst v kontextu typu č. 4 (ohniska subverze) a typu č. 5 (radikální demokraté). Typ č. 2 (svoboda slova jako nástroj reformy) dává smysl v konfrontaci s typem č. 3 (svoboda tisku jako projev neodpovědnosti).

Práce v předložené podobě splňuje na vysoké úrovni požadavky kladené na rigorózní práci. Pokud by se autor hodlal tématem zabývat nadále a chtěl svůj přístup ještě více prohloubit, lze mu adresovat několik doporučení.

Především by bylo žádoucí vyjít z omezení daných charakterem memoárové literatury aktérů roku 1968, která je zcela pochopitelně zatížena jejich osobními problémy, pocity a sentimenty, a pohlédnout na problematiku zrakem nehodnotící sociologie. Výkladových možností je jistě více, nastíním pro ilustraci alespoň jeden. Německý autor Gerhard Schulze vydal před dvaceti lety knihu Společnost zážitků. I když se v ní věnuje zcela jiné problematice, nastiňuje pět typů reakcí na nové podněty, které jsou podmíněny jednak věkem, jednak výší vzdělání, jednak postavením daného člověka v sociální struktuře. Bylo by možno najít překvapivé podobnosti mezi oběma typologiemi, které nás mohou navést na stopu jistých socio-antropologických konstant.

Stropnického typ č. 1 (konzervativci v KSČ) odpovídá Schulzeho typu věkově starších držitelů moci, kteří upřednostňují své postavení v hierarchii a domnívají se, že zdrojem problémů jsou ti, kdo byli méně úspěšní než oni. Proto nemají ani v oblasti svobody slova zájem měnit stav, který se jim osobně osvědčil.

Typ č. 2 (využít svobodu slova jako nástroj reformy) odpovídá Schulzeho kategorii opatrných lidí, kteří pečlivě váží inovace podle toho, mohou-li na nich vydělat, anebo prodělat. Chtějí poměry dále vylepšovat, ale nepřejí si jít do konfliktů. Odtud mimo jiné jejich obojaký postoj a jejich víra, že média budou automaticky plnit zájmy jejich reformy.

Typ č. 3 (svoboda slova jako projev neodpovědnosti) odpovídá Schulzeho kategorii lidí, kteří se obávají, že změnami mohou přijít o více, než kolik na nich vydělají. Svět vnímají jako permanentní ohrožení, na realitu pohlížejí s velkou nedůvěrou a rovněž svoboda slova je pro ně jen výrazem dalšího typu možné hrozby.

Typ č. 4 (ohnisko subverze) a typ č. 5 (prostor artikulace) vycházejí z více či méně důrazného odmítnutí stávajícího systému a především z odmítnutí nutnosti se mu podřizovat. Chtějí na jeho místě postavit svůj vlastní svět. Typ č. 4 si přitom počíná podobně jako Schulzeho typ marginalizovaných, kteří ochotně zacházejí do extrémů. Typ č. 5 silně připomíná Schulzeho kategorii těch, kdo touží po individuálním rozvoji, který by překračoval systémová omezení. Jsou skeptičtí vůči autoritám, nejvyšší autoritou pro každého z nich je právě jen on sám.

I když se Schulze zabýval strategiemi zábavy, nikoliv strategiemi reformem, podobnosti mezi jednotlivými skupinami jsou až příliš nápadné.

Něco podobného, co bylo řečeno v oblasti typologie aktérů reformem, lze poznamenat i v rovině výkladu reakce veřejnosti na vnitropolitický vývoj a především na šok ze srpna 1968. Existuje známý popis reakcí jednotlivce na informaci o tom, že onemocněl závažnou chorobou. Po počátečním bouřlivém odmítnutí následuje fáze smlouvání s osudem a vše končí odevzdaným smířením. Toto interpretační schéma lze použít v řadě nejrůznějších situací. Vystihuje např. reakce rodiny v případě, kdy člen/ka majority uzavře manželství s členem/kou romské minority. Stejně tak vystihuje reakci lidí na pád do chudoby a sociální exkluze.

V případě reakce české veřejnosti na okupaci se toto osvědčené schéma přímo nabízí. Disidenty lze pak charakterizovat jako ty, kdo z jakéhokoliv důvodu uvízli v prvním stadiu a s nástupem nemoci se nedokázali vnitřně vyrovnat. Z velké části to bylo způsobeno fází životního cyklu a kariéry, ve které je srpnová pohroma 68 zastihla. Bylo by ostatně sociologicky zajímavé prostudovat, nakolik bylo posrpnové disidentství generační záležitostí bezdětných studentů a absolventů vysokých škol, tedy především věkové kohorty druhé poloviny třicátých a první poloviny čtyřicátých let, a ve kterých případech bylo rozšířeno mimo tuto subpopulaci.

Dalším z bodů, v nichž by mohla být práce do budoucna rozšířena, je zasazení dění pražského jara do širších souvislostí evropských. Ve vynikající studii nazvané „Mai 68. L'héritage impossible“ francouzský sociolog Jean-Pierre Le Goff ukazuje, jak levicová revolta konce šedesátých let svým charakterem jednak rozložila schopnost levice vystupovat organizovaně, jednak přinesla řadu prvků, které zcela po svém vyložil neoliberalismus, jenž o deset let později nastoupil k velké ofenzívě. Představy o životnosti idejí pražského jara by bylo dobré s podobnými studii zkonfrontovat. Tím spíše, že se jednalo o dobu, kdy

rozdíly v životní úrovni mezi Západem a Východem se stále ještě (i když už naposledy) snižovaly a lidé žili (také naposledy) perspektivou dalšího růstu.

Proto ani na Západě, ani na Východě nepředstavovaly sociální požadavky, či dokonce sociální problémy významnější část reformní agendy. Na Západě byla požadována především liberalizace osobního a soukromého života, jeho oproštění od konzervativních tabu. Na východě byl požadován pád tabu ohledně uspořádání věcí veřejných. Svoboda slova měla přitom na Východě podobný věcný i symbolický význam jako svoboda sexuálního chování na Západě - cílem bylo překonat ustrnulé hodnotové hierarchie v případě prvním a ustrnulé vztahy moci a rozhodování v případě druhém. Na Západě byla revolta vstřebána tržními mechanismy. Vedla ke komercializaci protestu, k oslabení sociálních hnutí a v důsledku toho k uvolnění prostoru pro nástup neoliberalismu. Na Východě byla brutálně zdolána mocí, což ji uchránilo pro nostalgické vzpomínání. Je vysoce pravděpodobné, že také na Východě by revolta vedla k jiným důsledkům, než jaké zamýšleli ti nejuprávnější a nejoddanější z reformátorů. Spíše dříve než později by se vynořila otázka, nakolik je demokratizace možná bez privatizace. A v kontextu předložené rigorózní práce - nakolik je svoboda slova možná bez svobody zakládat a provozovat na soukromé bázi svá vlastní média. Sovětské tanky reformátory uchránily od nutnosti k této otázce se vyjádřit.

Z důvodů, které jsem uvedl, považuji předloženou rigorózní práci Martina Stropnického za vysoce kvalitní a doporučuji ji k obhajobě.

V Ostravě dne 27. 9. 2012

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc.